

temes-1)

JOAN MONTORO I MALTAS. Universitat de Lleida

LES CARESTIES I FAMS A LES CIUTATS CATALANES DURANT L'EDAT MITJANA

El pa elaborat amb cereals fou la base de l'alimentació i el centre de les dietes ordinàries per la majoria de la població europea fins a la revolució industrial al segle XIX. El forment fou el cereal més apreciat durant la baixa edat mitjana a la regió mediterrània, perquè amb ell s'elaborava el pa de més alt contingut energètic. La resta de cereals, de qualitat inferior, també es podien panificar o utilitzar per fer preparats alimentaris per al consum humà. La utilització de cereals secundaris a les ciutats s'ha de considerar com un element de subsistència i de consum de les classes populars durant les èpoques d'emergència. Malgrat que els mercats urbans sempre es resistiren a obscurir el pa, no va ser estranya en les dietes més humils la combinació de cereals –sota la denominació de *mestall*– en què el forment era majoritari juntament amb altres gramínies, fonamentalment ordi i sègol. Davant d'aquest comportament marcadament cultural de les ciutats, al camp, la diversitat de cereals (ordi, civada, espelta, avena, mill, sègol i melca) i, fins i tot, la seva combinació amb fruites seques o silvestres, fou habitual especialment en èpoques de carestia.

Al llarg de l'edat mitjana, Barcelona i les principals ciutats i viles catalanes patiren cíclicament crisis alimentàries d'intensitat i durada diversa. Els historiadors distingeixen entre fam i carestia. La carestia és l'alça cíclica dels preus dels cereals amb augments moderats del valor; quan esdevé crítica o extrema, deriva en fam. La fam es caracteritza per un augment dels preus i la disrupció dels canals d'abastiment i distribució habituals dels principals aliments, sobretot dels cereals.

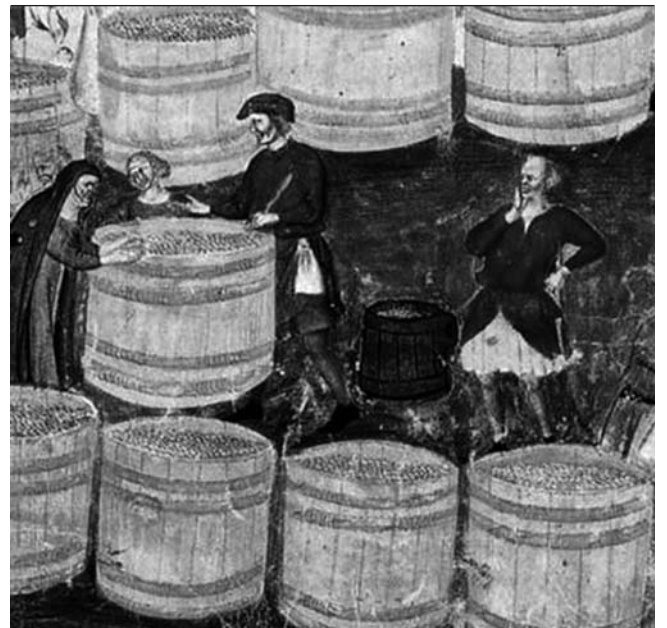
El retorn de la carestia fou un fenomen habitual durant tota l'edat mitjana a Catalunya. Entre l'any 1000 i 1500, hem pogut documentar de mitjana dificultats cada cinc anys. Al llarg d'aquests 500 anys, cal destacar certs punts pel fort impacte i intensitat de la crisi de subsistència: els anys 1017-1018 i 1093-1095, l'episodi de 1194-1196, el 1226-1227 i el 1234-1235, l'anomenat «mal any primer» de 1333-1334, l'«any de la fam» de 1374-1376 i els anys 1473-1474. Així doncs, les caresties i fams se succeïren al llarg de l'edat mitjana; ara bé, la durada, freqüència i amplitud de cada episodi fou diferent. Els preus oscil·laren molt, no sols a l'edat mitjana, sinó també durant l'etapa preindus-

trial, i es combinaven cíclicament conjuntures de preus alts i fortes tensions als mercats amb conjuntures de preus baixos i distensió dels mercats.

Les fams es caracteritzaven per una sobtada i virulenta alça dels preus, que en molts casos arribaren a multiplicar per tres, cinc, deu, vint o fins i tot quaranta vegades el valor dels anys normals. A més, els preus elevats fan que el mercat respongui amb l'encariment general dels altres aliments bàsics de la dieta, com la carn, el vi i els llegums. L'alça de preus més forta mai documentada a Catalunya succeí a Barcelona, entre el desembre de 1374 i el març de 1375, quan la quartera de forment arribà a vendre's a 120 sous i

Detall del *Còdex del Biadaïolo*, Mestre del Biadaïolo, segle XIV.

Archivi Alinari, Florència.

la d'ordi, a 80 sous. També a Barcelona, durant els mesos anteriors a la sublevació de 1334, la quartera de forment s'enfilà fins als 42 sous. Aquest fet, juntament amb una fixació insatisfactòria de preus per part del consell barceloní, just després de l'arribada de carregaments de gra (el 25

d'abril de 1334), abocà alguns sectors del poble menut a assaltar els magatzems de membres destacats de l'oligarquia urbana. Les autoritats perderen el control de la ciutat durant dos dies. La revolta fou fortament reprimida i, per a escarment públic, es penjaren deu individus en llocs destacats del circuit intern del blat a la ciutat.

Les caresties i les fams responen no tant a crisis de producció com a crisis de distribució. Així mateix, la caiguda de l'oferta de cereals als mercats no estaria tampoc relacionada amb la població i, per tant, amb la demanda, sinó més aviat amb la voluntat d'aquells que posseïen el gra de posar-lo a la venda. L'efecte psicològic de la carestia activava comportaments d'acaparament, emmagatzematge i revenda. Aquestes pràctiques especulatives agreujaven la situació i elevaven encara més els preus, ja que en molts casos es buidaven els mercats urbans i no es podien trobar aliments a cap preu o a preus desorbitats.

Les viles i ciutats, com a centres del mercat blader regional i internacional, tingueren un paper fonamental en el desencadenament i l'evolució de les crisis. Les necessitats d'un abastament constant i a preus assequibles, derivat del creixent procés d'urbanització, obligaren a Barcelona, com a principal node del comerç català, a estar ben connectada amb els circuits internacionals de distribució del gra des de mitjan segle XII. Les elits locals, com a autoritats municipals, construïren tot un discurs del bé comú i el bon govern associat a la preocupació —o gairebé obsessió— per mantenir ben abastida la població.

Catalunya emprengué un llarg procés de conquestes i annexions territorials de gran valor estratègic pel que fa a la producció i comercialització. En la configuració i control d'unes xarxes d'intercanvis favorables per allunyar la carestia, tingueren una especial rellevància la incorporació de la Catalunya Nova cerealista, del regne de Sicília, Sardenya i Nàpols i, per altra banda, l'entrada progressiva del capital burgès de Barcelona als territoris del seu entorn. El control econòmic que exercia la ciutat sobre la ruralia en les seves diverses formes d'exacció senyorial i fiscal feia que una part de la producció agrària fos drenada vers Barcelona. El procés d'afermament del capital burgès sobre el mercat de la terra i la transformació de la producció vers cultius especulatiu o comercials, com el safrà o les fibres tèxtils, reforçaren el paper del comerç blader a llarga distància per a l'abastiment dels nuclis més poblats.

La incorporació de Sicília a la Corona d'Aragó, a les darres del segle XIII, féu que les principals ciutats i viles bases-

sin el seu aprovisionament, en anys normals, en les abundoses exportacions sícules i en la producció excedentària de la vall de l'Ebre i de la Catalunya occidental. En anys de carestia, però, la producció dels territoris de la Corona es revelava clarament insuficient i calia recórrer a importacions de gra de la Toscana, del Laci, de Provença, del Llenguadoc, de Castella i del Magreb. Durant les grans fams de 1333-1334 i 1375-1376, però, arribaren carregaments d'indrets més llunyans: de Rodes, l'Àsia Menor, Lisboa, Normandia, Flandes, Anglaterra, Borgonya, Zelanda i Alemanya. L'abastiment del mercat a llarga distància mostra que la Mediterrània i el mar del Nord en moments excepcionals es podien arribar a integrar en una sola xarxa comercial.

En aquestes crisis, les ciutats i viles de Catalunya no tingueren un paper merament passiu. Barcelona, com a centre redistribuidor de cereals i principal centre de consum urbà

Sant Nicolau deslliura la ciutat d'Esmirna de la fam, Ambrogio Lorenzetti, 1319-1348, Galleria degli Uffizi, Florència.

del Principat, va contribuir a difondre la carestia, no només al rerepaís que dominava políticament i que explotava econòmicament, sinó també a altres ciutats de la Mediterrània i a regions productores i exportadores de gra força llunyanes. La ciutat procurà dominar diverses escales, ja que la carestia, ja fos per causes endògenes (clima, meteorologia)

temes-1)

o per causes exògenes (guerres, comerç, fiscalitat), podia esdevenir-se en diversos graus: a escala local, a causa de petits conflictes feudals, com el setge del Castell d'Òdena l'any 1335; a escala regional, com la guerra civil catalana de 1473-1474, o suprarregional, com el 1333, quan afectà la península Ibèrica i part de la Mediterrània. Fins i tot hi va haver crisis paneuropees com la de 1195-1197.

Les viles i ciutats catalanes desenvoluparen progressivament estratègies d'avitualment públic. Les iniciatives es dirigen sobretot vers la compra de cereals (el «forment de la ciutat»), mitjançant expedicions de mercaders, moltes vegades subvencionats. Un cop descarregat el gra a la ciutat, els consellers, jurats o paers en fixaven un preu taxat. Es portava un control de la distribució i venda, ja que aquestes operacions solien implicar forts endeutaments del comú, que en un primer moment eren a curt termini i després passaren a ser a llarg termini. Les ciutats marítimes arribaren a adoptar mesures més agressives com la confiscació de contingents de gra a mercaders forasters en el seu trànsit per aigües jurisdiccionals. El 1329, Barcelona aconseguí legalitzar aquesta pràctica mercès al privilegi *vi vel gratis* que els autoritzava a interceptar i desviar carregaments de cereals amb galeres armades per abastir la ciutat. Aquesta concessió d'Alfons el Benigne s'estendrà posteriorment a altres viles i ciutats portuàries de la Corona.

Dibuix al costat de la carta donada pel rei a Terol al març de 1333, que donà llicència per treure vitualles a la vegueria i batllia de Girona. *Llibre Verd de la ciutat de Girona*, Arxiu Municipal de Girona.

No sols les ciutats emprengueren polítiques per frenar la carestia, sinó que també la monarquia imposà mesures com la prohibició d'exportacions. Aquesta mesura proteccionista es rectificava amb llicències de treta que afavorien la mateixa família reial, la noblesa terratinent i l'oligarquia local. Durant les fams de 1235, 1334 i 1374-1375, la monarquia

també intentà fixar un preu màxim per a tots els cereals. Aquestes iniciatives, anomenades cots o aforaments, pretenien frenar l'alça dels preus al Principat. Malgrat tot, aquestes taxacions sembla que tingueren una eficàcia molt escassa, ja que els especuladors esquivaren els preus baixos de les fixacions i vengueren el gra a preus més alts en mercats paral·lels, fora del control del rei, per «los camins e per los lochs dels rics homens e dels cavallers».

La carestia i la fam a les ciutats catalanes foren un fenomen freqüent durant tota l'edat mitjana, resultat de la necessària obertura de la ciutat vers el comerç. El mercat fou alhora la solució i la causa de la carestia dels grans nuclis de població. La recurrència de la carestia obligà les autoritats municipals a desenvolupar sistemes de defensa contra els

mecanismes voraçs de l'especulació. Les males collites podien ser un element desencadenant de la carestia, sobretot en els episodis més extrems, però la ciutat medieval depengué més del comerç i de les polítiques frumentàries de les èlits dirigents que de les crisis agràries del rerepaís. ■

Bibliografia

Pere BENITO I MONCLÚS (dir.), *Crisis alimentarias en la Edad Media: modelos, explicaciones y representaciones*, Lleida: Editorial Milenio, 2013.

Pere BENITO I MONCLÚS i Antoni RIERA I MELIS (dirs.), *Guerra y carestía en la Europa medieval*, Lleida: Editorial Milenio, 2014.

Monique BOURIN, John Victor DRENDEL i François MENANT (dirs.), *Les disettes dans la conjoncture de 1300 en Méditerranée occidentale*, Roma: École française de Rome, 2011.

Mercè RENOM PULIT (dir.), *Proveir Barcelona. El municipi i l'alimentació de la ciutat, 1329-1930*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2016.

Antoni RIERA I MELIS (coord.), *Crisis frumentaries, iniciatives privades i polítiques públiques de proveïment a les ciutats catalanes durant la baixa edat mitjana*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2013.